

ЗАВРЪЩАЩИТЕ СЕ БЪЛГАРСКИ МИГРАНТИ: СТАТУСНИ НЕРАВЕНСТВА И СОЦИАЛНО- ИКОНОМИЧЕСКА МОБИЛНОСТ

Андрей Нончев¹, Мариета Христова²
e-mail: andrey.nonchev@unwe.bg, e-mail: marieta.hristova@unwe.bg

Резюме

В статията се тематизират социалните неравенства и мобилност на завръщащите се български мигранти. Анализира се техния социално-икономически статус и промените в него в хода на извършваните миграционни движения. Основен акцент е поставен върху икономическите (доходи, заетост, имуществото), образователните и квалификационните неравенства на завръщащите се мигрантите. Проследява се вертикалната (възходяща и низходяща) икономическа и социална мобилност на ремигрантите през целия миграционен цикъл и отделните му фази. Чрез самооценки на финансовото и социалното положение на завръщащите се мигранти се представят комплексните стратификационни ефекти от извършената миграция.

Ключови думи: социална стратификация, мобилност, диференциация, неравенства, ремигранти

JEL: A14, F22, J61

Социални неравенства и миграция: теоретичен подход и методика на изследването

Качествените и количествените социално-икономически различия, които се превръщат и в социални определения на мигрантите (легални и нелегални, заети и безработни, бедни и богати, образовани и необразовани, квалифицирани и неквалифицирани и т.н.), се обозначават с понятието „социална диференциация“. Социологическият аспект на диференциацията е свързан с това, че тя се превръща в основание за социално групиране и формиране на различни реални или „въобразени“ обществени групи със специфични социални характеристики (идентичност, интереси, ценности, културна специфика, начин на живот и други). Различията сами по себе си обаче не изразяват социални неравенства, но социалната диференциация е предпоставка за тяхното формиране и конструирането на социални йерархии (Стоянов, 2016). Неравенствата представляват йерархически подредени разли-

---

¹ Доцент, доктор, катедра „Икономическа социология“, УНСС

² Главен асистент, доктор, катедра „Икономическа социология“, УНСС

чия, които разделят и поставят хората на различни места в обществената система. Йерархизирането на социалните различия образува вертикалната структура на социалната стратификация – някои социални позиции, роли, групи, индивиди се поставят „по-високо“ от други, т.е. между тях възникват отношения на неравенство. Различните йерархични нива на социално разслояване се определят от степента, в която се притежават определени общи качества – доходи, имущество, образование, власт и много други. Социалната диференциация и социалното йерархизиране се разглеждат като основни категории, описващи социалната стратификация (Стоянов, 2016). Мястото на хората в стратификационната система определя техния социално-икономически статус, който се интерпретира като обобщаващо (синтетично) измерение на различните обществени и икономически неравенства.

В контекста на възприетата теоретична концептуализация могат да се разграничат няколко измерения на връзката на социалната стратификация с процесите на международна миграция по принцип, и с ремиграцията в частност.

Първо, на макроравнище обществените и икономическите неравенства в изпращащите и приемащите страни изграждат общата структурна рамка на миграционните процеси. Още в класическите икономически интерпретации на международната миграция, основен обяснителен принцип е, че разликите в нивата на работната заплата в страни с ниско заплащане и високо предлагане на работна ръка водят до придвижване на хора към страни с високо заплащане и недостиг на работна ръка. Тази идея се развива в широко разпространения модел на „push-pull“ („отблъскващи-притеглящи“) фактори за миграция, свързан с по-обхватните структури на неравенства между развити и развиващи се държави. Отблъскващите фактори, действащи в страната на произход (бедност, безработица, нисък стандарт на живот, политически репресии, военни конфликти и т.н.) и притеглящите фактори в държавата дестинация (по-добри доходи и перспективи за работа, по-добро образование и социална система, политическа свобода и др.) често са определящи за мащабите, интензитета, формите и траекториите на миграционните процеси.

Второ, субективният начин, по който се възприемат общественно-икономическите неравенства между държавите съществено влияе върху характеристиките на международната миграция. Обективните параметри на неравенствата в изпращащите и приемащите страни не могат да обяснят редица миграционни феномени. Например страни със сходни структурни социално-икономически и политически условия изпращат и/или привличат много различен брой международни мигранти. Изследванията показват, че мигрантите не реагират механично на нееднаквото заплащане и възможността за намиране на работа в чужбина. Новата икономическа теория на трудовата миграция например въвежда идеята за семейна стратегия и подчертава взаимната зависимост между мигрантите, техните семейства и мястото им в

стратификационната система. Семействата изпращат свои членове на работа в чужбина не само за да получават по-високи доходи, но и да ги увеличат в сравнение с други референтни общности, да намалят своята относителна бедност или да подобрят сравнителното си социално положение. Именно начинът, по който човек възприема своя социално-икономически статус в сравнение с другите и формираните на тази база аспирации, обяснява желанието да се търси по-добър живот на друго място и да се предприемат свързаните с миграцията рискове (Mo, 2011). Осъзнаването, че съществуват по-добри условия за живот, отколкото в собствената държава, са една от основните причини за миграция, а съвременните информационни и комуникационни технологии неимоверно интензифицират този процес.

Трето, самата възможност за извършване на миграционни движения се превръща в стратификационен критерий и специфично измерение на социалния статус. „Глобалността“ на мигриращите хора и „локалността“ на закрепените по различни причини към определено място, се превръщат в техни неравностойни социални характеристики. Различните страни на пребиваване и местожителство предоставят нееднакви възможности за образование, професионална кариера и личностна реализация. Изгражда се йерархична структура не само на хората, но и на държавите, които започват да се възприемат като статусно неравностойни. Така основните миграционни потоци се насочват от държави/региони, възприемани като „слабо развити“ и осигуряващи по-малко възможности, към „по-развити“ и с по-добри жизнени шансове (Lee, 1966). „Статусът“ на държавата се проектира и върху личния и семеен статус, а миграцията започва да се интерпретира и като осигуряваща по-висок престиж и социална сигурност за мигрантите и техните семейства (Stark, 1991).

Четвърто, на микроравнище обществените неравенства формират и задействат различни мотивационни структури за осъществяване на миграционни движения, включително и на постоянно или временно завръщане. Макар емиграцията да се дефинира като пространствено преместване на хора между държави, тя е свързана с икономическа и социална мобилност на мигрантите, която не може да се реализира в родната страна или може в много по-голяма степен да се осъществи в чужбина. Миграционните движения са обусловени от позициите на извършващите ги в системата на социалната стратификация и са пряко свързани с икономическа и социална мобилност на мигрантите в няколко измерения:

1. Миграцията е задвижвана от мотиви за осъществяване на възходяща икономическа и социална мобилност;
2. Миграцията е механизъм за извършване на социална мобилност чрез промени в различни статусни характеристики на мигрантите;
3. Миграционните движения резултират в изменения на социално-икономическия статус на мигрантите и стратификационните структури.

Например сред завръщащите се мигранти в България доминират категорично три основни причини за първоначално напускане на страната³ – желание за по-високо заплащане (69%), намиране на по-добра работа (38,4%) или изобщо на работа (19,5%), стремеж към по-висок жизнен стандарт (27,8%). Допълнителни причини за емиграция са семейните, които са производни на водещите икономически мотиви. Те отразяват „разширяването“ на миграционните движения сред членовете на семейството, близките и приятелите на първоначалните мигранти: „да подпомагам семейството си или други близки в България“ (32%), „да отида при родители и/или близки“ (19%), „да придружа съпруг/съпруга, партньор/партньорка, родители, деца“ (7%). Индивидуалната и междугенерационната възходяща образователна мобилност е третият по сила мотивационен фактор за емиграция – „да осигуря по-добро образование/ бъдеще на децата ми“ (6,3%) и „да си осигуря желаното образование“ (4%).

Пето, съществено измерение на стратификационния анализ е изграждането на социални типологии на завръщащите се мигранти, които имат йерархизирана структура, отразяват отношенията на обществено неравенство и различията в социално-икономическия им статус. Определени категории мигранти се възприемат като „желани“ или „нежелани“ и се адресират по различен начин от националните миграционни политики. Образованите, високо квалифицираните и дефицитните за националния трудов пазар мигранти са тези, които най-вече се таргетират от програмите за завръщане. В този контекст може да се проследи процеса на социална мобилност, продуцирана от миграционните движения, степента на успешност при реализацията на първоначалните намерения на напускащите страната, настъпилите изменения в икономическия и социалния статус на завърналите се мигранти, ефективността на политиките за завръщане.

Методика на изследването

Представените в тази статия емпирични данни са получени от национално количествено изследване, осъществено в рамките на научния проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“. То е проведено сред 604 завърнали се в България мигранти на 18 и повече години в девет области на страната: София-град, Пловдив, Варна, Плевен, Стара Загора, Добрич, Кърджали, Ямбол и Монтана, разположени във всички административни райони за планиране (Югозападен; Южен Централен; Югоизточен; Североизточен; Северен Централен и Северозападен) и в различните типове населени места (столица, областен град, малък град, село).

---

³ По данни от национално количествено изследване, осъществено в рамките на научния проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Обхватът на генералната съвкупност на изследването се определя въз основа на два основни критерия: а) пълнолетни български граждани, които през последните 10 години са работили еднократно или многократно в чужбина за три или повече месеца или са пребивавали извън България с цел образование, грижи за домакинството на близки в чужбина, гледане на деца на близки, придружаване на член от семейството; б) лица, които окончателно са се завърнали или периодично се завръщат в България поради естеството на работата им.

Методът за събиране на информация е пряко стандартизирано персонално интервю („лице-в-лице“) в дома на респондента. Полевата работа е осъществена в периода 28 октомври – 20 ноември 2017 г. от Сдружение „ЕСИ-Център“.

Социално-икономически неравенства и мобилност на завръщащите се мигранти

В настоящата статия анализът е фокусиран върху икономическите (доходи, заетост, имущество) и образователно-квалификационните неравенства между завръщащите се мигранти. Социалното йерархизиране се концептуализира най-вече чрез самооценките им за техния финансово-икономически и социален статус, въз основа на който се конструират социални типологии на нееднородните групи завръщащи се мигранти. Проследява се и възходяща и низходяща икономическа и социална мобилност на ремигрантите в цялостния миграционен цикъл и отделните му фази.

Подоходното разслояване и мобилност

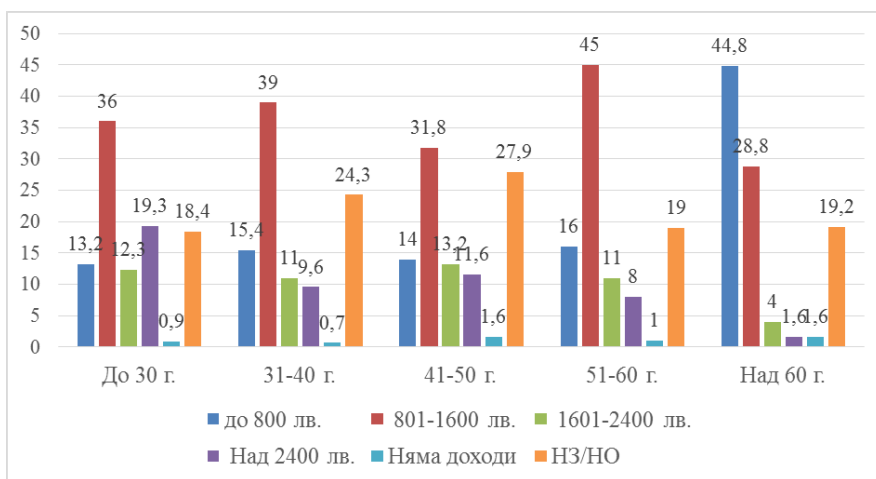
Общата структура на изследваните ремигранти от гледна точка на brutните месечни доходи на техните домакинства е представена в Таблица 1. Средният месечен доход на респондентите, посочили конкретна стойност на своите доходи (57%), е 1340 лв., а неговата дисперсия – 816 лв. Най-ниската регистрирана стойност е 85 лв., а най-високата – 5915 лв. Медианният доход е 1200 лева, който кореспондира със средните доходи на цялото българско население.

Таблица 1: Брутен месечен доход на домакинството на завърналите се мигранти преди да се приспаднат данъците (% от всички респонденти)

Подоходна група	%
до 800 BGN	20,9
801-1600 BGN	35,8
1601-2400 BGN	10,3
Над 2400 BGN	9,9
Няма доходи	1,2
Не знае/ не отговорил	22,0

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

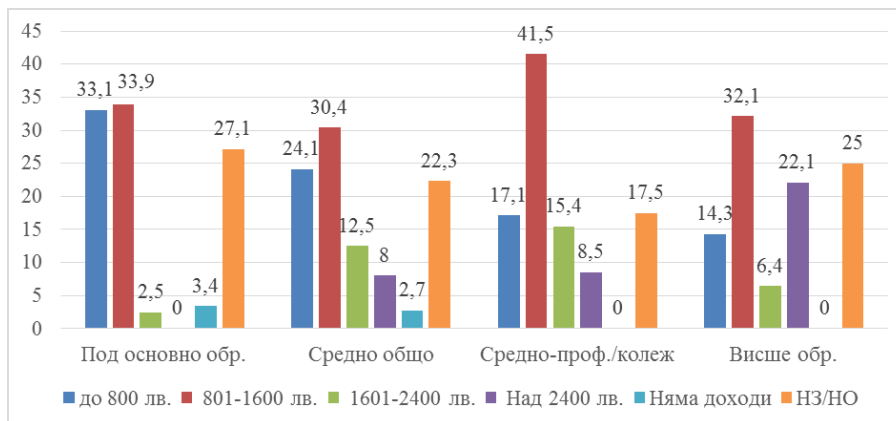
Няма статистически значима връзка на доходното разслояване с фактори като продължителност на престоя зад граница, характер на решението за връщане, успех в постигането на целите, мотивирали заминаването и обратното завръщане в страната. Статистически значима връзка съществува между декларирания брутен месечен доход на домакинството и възрастта на респондентите. Делът на хората с доходи до 800 лв. е в рамките на 13-16% за завърналите се мигранти на възраст до 60 г. Този дял рязко се покачва в последната възрастова група на хората на възраст над 60 г. и достига 44,8%. И обратното, най-висок е дялът на хората с доходи над 2400 лв. (19,3%) при най-младите – до 30 г. (фигура 1).

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 1: Брутен месечен доход на домакинството по възрастови групи на отговорилите (в%)

Връзка съществува и между образованието на изследваните лица и брутния доход на домакинството. При хората с основно и по-ниско образование доходите са по-ниски, а с увеличаване степента на образование нараства и дялът на хората, които имат по-високи доходи над 1600 лв. (фигура 2).

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 2: Брутен месечен доход на домакинството по образование на отговорилите (в%)

Допълнителна представа за доходното разслоение, отчитащо големината на домакинството, дава преизчисленият доход на човек от домакинството.

Таблица 2: Среден месечен доход на член от домакинството (преди приспадане на данъците) (% от 345 отговорили)

Подходна група	%
до 300 BGN	23,8
301-600 BGN	45,2
601-900 BGN	18,8
над 900 BGN	12,2

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Средният месечен доход на член от домакинството на завърналите се мигранти е 564 лв., при относително голяма дисперсия от 403 лв. и медианен доход от 500 лв.

Специфичен икономически ефект, характерен за завърналите се мигранти, е натрупването на определени спестявания при престоя им в чужбина, каквито декларира повече от половината респонденти (56.5%). Структурата на тези спестявания е представена в таблица 3.

Таблица 3: Структура на спестяванията от престоя в чужбина на завърналите се мигранти (% от 341 посочили, че имат такива спестявания)

Размер на спестяванията	%
до 5000 BGN	19,9
5001-10 000 BGN	21,7
10 001-20 000 BGN	15,2
20 001-50 000 BGN	4,1
над 50 000 BGN	2,4
Не знае/ не отговорил	36,7

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Средният размер на спестяванията е 10 026 лв. Сред посочилите размера на своите спестявания (120 души), най-висок е дялът на спестяванията между 5000 лева и 10 000 лева – 39,2%. Дялът на завърналите се мигранти със спестявания до 5000 лева е 35,8%, а над 10 000 лева – 25%. Петима респонденти са декларирали спестявания над 100 хил.лв., а най-големият регистриран размер на спестявания е 160 хил. лв.

Проследяването на динамиката на личния брутен месечен доход (преди първото заминаване, в първата страна-дестинация и при последното връщане в България) в най-голяма степен дава възможност за оценка на въздействието на осъществените миграционни движения върху финансовия статус на завръщащите се мигранти.

Таблица 4: Динамика на личния брутен месечен доход на завърналите се мигранти преди първото заминаване, в първата страна-дестинация и при последното връщане в България (% от всички респонденти)

	Личен доход в България преди първото заминаване	Личен доход в първата приемаща страна	Личен доход при последното връщане в България
Без доход	21,0	6,3	18,0
До 800 BGN	48,7	3,5	41,6
801-1600 BGN	8,3	28,0	17,5
1601-2400 BGN	0,7	24,5	2,2
Над 2400 BGN	0,3	19,5	1,3
Без отговор	21,0	18,2	19,4

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Получените данни дават основание да се направят няколко извода:

Първо, миграцията към първата страна-дестинация води до съществено реструктуриране на личните доходи. Значително се повишава дялът на респондентите в по-високите доходни страти, като дялът на хората с месечен доход над 1600 лв. се увеличава многократно – от 1% на 44%. Респективно, дялът на хората с личен месечен доход до 800 лв. намалява от близо 70% на около 10%. Увеличава се и дялът на мигрантите с доходи в интервала 800-1600 лв. от 8,3% на 28%. Основен икономически ефект на първоначалното напускане на страната, който съответства и на доминиращите икономически мотиви за миграция, е значителното нарастване на личните доходи.

Второ, важно е да се подчертае, че нарастването на личните доходи се осъществява въпреки обстоятелството, че в първата страна-дестинация мнозинството от емигриралите българи (56,1%) получават по-ниско заплащане в сравнение с това на местните, заемащи аналогична позиция. По-високо възнаграждение от тях са получавали 11,6% от ремигрантите. Същевременно, повече от половината мигранти (51,2%) преценяват, че тяхната професионална квалификация е на същото равнище, както на местните им колеги, а 25,8% дори считат, че е била по-висока от тяхната.

Трето, завръщането от миграция е съпроводено с реално намаляване на личните доходи в сравнение с получаваните в приемащите страни. Структурата на личните доходи при последното завръщане в България е съизмерима с тази при първото заминаване, макар и с известно намаление на дела на завърналите се с най-ниски доходи до 800 лв. – от 70% на 60%. Леко увеличаване се регистрира и при дела на тези с по-високи високи доходи (над 1600 лв.) – от 1% на 3,5%. Това заключение е в унисон с констатацията, че основните причини за завръщане в България не са икономически.

Заетост и трудова мобилност на завръщащите се мигранти

Характерът на заетостта е съществено измерение на всяка система на социална стратификация. Структурата на завърналите се мигранти от тази гледна точка преди първото заминаване, в първата страна-дестинация и при последното връщане в България дава представа, както за тяхната социална диференциация и йерархичното им разслояване, така и за параметрите на социалната мобилност, свързана с извършваните миграционни движения (таблица 5).

Таблица 5: Динамика на основната заетост на завърналите се мигранти преди първото заминаване, в първата страна-дестинация и при последното връщане в България (% от всички респонденти)

	Заетост преди първото заминаване	Заетост в първата приемаща страна	Заетост при последното връщане в България
Нает на пълен работен ден	52,0	72,8	47,0
Нает на непълен работен ден	3,3	14,6	3,5
Учащ	7,1	1,2	2,5
Пенсионер	5,1	0,8	11,9
Собствен бизнес	2,0	0,7	5,8
Свободна професия/ самонает	1,7	2,8	3,5
Безработен	27,8	6,1	25,2
Не знае/ не отговорил	1,0	1,0	0,7

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Миграционните движения на ремигрантите са свързани със значителни промени в структурата на заетостта:

Първо, нараства чувствително трудовата заетост на мигрантите. Делът на заетите на пълен работен ден се увеличава в първата страна на пребиваване от 52% на 72,8%, на непълен работен ден – от 3,3% на 14,6%, а делът на безработните намалява от 27,8% на 6,1%. Нараства и делът на наетите със сключен трудов договор – от 52,3% на 62,9%, но все пак всеки пети (24,6%) работи без договор. Тези констатации потвърждават извода, че намирането на работа е първостепенен мотив за първоначално напускане на страната както на безработни, така и на работещи българи преди първото им заминаване в чужбина.

Второ, след последното завръщане в страната структурата на заетостта на ремигрантите като цяло се влошава в сравнение с пребиваването им в чужбина. Всеки четвърти от тях е без работа, а делът на заетите (на пълен или непълен работен ден) намалява от 87,4% на 50,5%. Увеличава се делът на занимаващите се основно със собствен бизнес, като 6% от всички респонденти посочват, че са стартирали такъв след завръщането си в България, а в него влагат свои спестявания 6,5% от всички ремигранти. Делът на упражняващите свободна професия/самонаетите също леко нараства до 3,5%. Сред завърналите се мигранти делът на пенсионерите е над два пъти по-голям (11,9%) в сравнение с времето преди първото напускане на страната.

Трето, промените в професионалната структура на завърналите се мигранти са представени в таблица 6.

Таблица 6: Динамика на професионалната структура на завърналите се мигранти преди първото заминаване, в първата страна-дестинация и при последното връщане в България (% от всички респонденти)

	Заетост преди първото заминаване	Заетост в първата приемаща страна	Заетост при последното връщане в България
Ръководители	2,5	1,2	6,3
Специалисти	6,0	5,0	6,1
Техници и приложни специалисти	5,8	4,5	5,3
Помошен административен персонал	3,5	2,2	4,3
Персонал зает с услуги за населението, търговията и охраната	14,9	12,3	14,1
Квалифицирани работници в селско, горско, ловно и рибно стопанство	1,5	14,7	1,2
Квалифицирани работници и сродни на тях занаятчии	10,3	15,1	10,8
Машинни оператори монтажници	7,5	6,6	4,1
Професии, неизискващи специална квалификация	9,9	29,6	7,8
Неработещи	38,2	8,9	39,9

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Намалява чувствително делът на неработещите ремигранти в страната на пребиваване от 38,2% на 8,9%. Чувствително се променя делът на упражняващите професии, неизискващи специална квалификация от 9,9% на 29,6% в първата страна на пребиваване. Може да се каже, че значителна част от ремигрантите след заминаването си са се деквалифицирали и са упражнявали професия, изискваща по-ниска квалификация.

В приемащите страни ремигрантите са упражнявали предимно професии, неизискващи специална квалификация (29,6%), квалифицирани работници в селско, горско, ловно и рибно стопанство (14,7%), квалифицирани работници и сродни на тях занаятчии (15,1%), персонал зает с услуги за населението, търговията и охраната (12,3%).

Имуществени неравенства на завръщащите се мигранти

Представа за имуществените неравенства сред завърналите се мигранти дават представените данни в таблица 7.

Таблица 7: Структура и динамика на притежаваното имущество от завърналите се мигранти преди първото заминаване, в първата страна-дестинация и при последното връщане в България (% от всички респонденти)

	Имущество преди първото заминаване	Имущество в първата приемаща страна	Имущество при последното връщане в България
Апартамент	42,7	4,6	46,9
Къща	27,3	3,1	30,6
Офис	0,8	0,5	1,0
Стопанска сграда	2,2	0,2	2,5
Земя	6,3	0,0	7,0
Не притежава	32,5	91,9	27,0
Не отговорил	1,0	0,8	0,8

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

* Сумата на процентите е по-голяма от 100%, защото респондентите са посочвали повече от един отговор

Измененията в имущественото състояние на ремигрантите след последното им завръщане в България в сравнение с това преди първото им заминаване са сравнително ограничени. Делът на притежаващите апартамент и/или къща се увеличава – от 70% на 77,5%. Само 8,4% от завърналите се имат някаква недвижима собственост в приемащата страна, като 7,7% притежават жилище. Същевременно над 90% от напусналите страната не притежават никакво имущество в първата и последната страна на пребиваване. Това обстоятелство подкрепя хипотезата, че може да се очаква по-устойчив характер на завръщането в България.

От желаещите да останат в България 8,6% са имали имот в чужбина. При желаещите отново да заминат за постоянно този дял е 9,6%. Най-малък е дялът на притежавалите имущество в страната на пребиваване при желаещите отново да заминат временно – 3,5%. От ремигрантите, които декларират, че биха желали да останат в България, 76,3% притежават един или повече имоти при завръщането си в страната. При желаещите да заминат отново временно този дял е 67%, а при тези, които искат да заминат за постоянно – 63,1%.

Най-силен фактор за притежаване на имущество в приемащата страна е продължителността на престоя в чужбина. Завърналите се, които са прекарвали по-кратко време в емиграция, в по-малка степен са притежавали имущество (2 – 3% в групите на живелите зад граница до 3 години). Всеки десети от завърналите се, които са били в емиграция между 3-6 години, са притежавали имущество в страната на пребиваване. При най-дългосрочно емигриралите този дял е 28,6%.

В страната на пребиваване в чужбина над два пъти повече жени (10,6%) са притежавали недвижимо имущество в сравнение с мъжете (4,5%). Жените в по-голяма степен притежават повече от един недвижим имот в страната (16,1%) в сравнение с мъжете (8,8%). Наличието на партньор повишава дялът на ремигрантите, които притежават имущество при завръщането си в България – най-нисък е този дял при неженените ремигранти (48,3%) и най-висок при женените ремигранти или такива с партньор/ка (80,2%). С увеличаване на възрастта се увеличава и дялът на притежаващите недвижимо имущество в страната на пребиваване – от 3,5% при завърналите се до 30 години на 13,6% при хората над 60 г. Нараства и дялът на хората, които притежават недвижимо имущество в страната – от по-малко от половината (40,3%) от 30 годишните до 92% от завърналите се на възраст над 60 г.

Образователно-квалификационни неравенства и мобилност на завръщащите се мигранти

Образователната структура на завърналите се мигранти е относително стабилна и не се влияе съществено от извършваните миграционни движения (таблица 8).

Най-съществен е дялът на завърналите се мигранти със средно (общо и професионално) образование, който леко намалява с 2,7 процентни пункта за сметка на хората с по-високо образование. Увеличава се слабо дялът на ремигрантите с висше образование (от 19,4% на 22%) и на лицата, притежаващи научна степен (от 0,5% на 1,2%). Това са най-вече хората, чийто основен мотив за миграция е повишаване на образованието (4%). Дялът на респондентите без образование, с начално и с основно образование практически не се променя.

Таблица 8: Степен на завършено образование на завърналите се мигранти преди първото заминаване, в първата страна-дестинация и при последното връщане в България (% от всички респонденти)

	Преди първото заминаване	В първата приемаща страна	При последното връщане в България
Без образование	1,0	1,0	0,8
Начално	1,3	1,3	1,3
Основно	17,2	17,2	17,2
Средно общо	20,2	19,7	18,5
Средно професионално	36,4	36,1	35,4
Полувисше/ колеж	3,8	3,6	3,3
Висше бакалавър	9,6	10,1	10,9
Висше магистър	9,8	10,1	11,1
Научна степен	0,5	0,7	1,2
Не отговорил	0,2	0,2	0,2

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

По-съществени изменения се регистрират от гледна точка на придобитите умения от завръщащите се мигранти и повишаване на тяхната квалификация (таблица 9). Голяма част от мигрантите са успели да повишат квалификацията си в чужбина, да натрупат нови знания както и професионален опит, които ако бъдат адекватно реализирани в България, биха имали положително въздействие върху качеството на работната сила и баланса на пазара на труда в страната (Zareva, 2018).

Таблица 9: Придобити умения при престоя на завърналите се мигранти в чужбина (% от всички респонденти*)

Придобити умения	%
Научих чужд език	49,9
Научих се да работя (по-добре) в екип	30,2
Повиших квалификацията си	19,2
Създадох нови бизнес контакти	10,8
Придобих други умения	4,6
Не придобих никакви умения	26,5
Не само не придобих, но и загубих умения	1,2

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

* Сумата на процентите е по-голяма от 100%, защото респондентите са посочвали повече от един отговор

Най-значим ефект се регистрира по отношение овладяването на чужд език от половината завърнали се мигранти (49,9%). Придобиване на умения за работа в екип декларират 30,2% от респондентите. Почти всеки пети ремигрант (19,2%) счита, че е повишил квалификацията си по време на престоя си в чужбина, а всеки десети е създал нови бизнес контакти. Същевременно, една четвърт от завърналите се мигранти не считат, че са настъпили позитивни промени в притежаваните от тях умения.

Хората, които декларират повече от една позитивна промяна в уменията си, са 40,8%, две промени – 21,7%, а три и повече – 10%. Тези, които не са придобили умения и не само не са придобили, но и са загубили умения, са 27,5%. Увеличилите уменията си (декларират повече от една позитивна промяна), в по-голяма степен са постигнали целите си при престоя си зад граница (79,6%) спрямо онези, които не само не са придобили, но и са загубили умения (67,5%). В много по-голяма степен те биха заминали отново в чужбина (48,1%) в сравнение с непридобилите или загубилите умения (33,7%). От подобрилите своите умения 40,8% са престояли в чужда страна повече от 3 години, а 26,7% са били в чужбина между 1 и 3 години. Деквалифициралите се са имали по-къс период на емиграция – 45,8% до 6 месеца и още 28,3% до 1 година.

Социално-икономически статус на завърналите се мигранти

В рамките на възприетата теоретична концептуализация на социалната стратификация, социално-икономическият статус се интерпретира като обобщаващо измерение на различните обществени и икономически неравенства. Въз основа на самооценката за тяхното финансово и социално положение може да се разграничат няколко категории завръщащи се мигранти (таблица 10).

Таблица 10: Самооценка на финансовото положение на завърналите се мигранти (% от всички респонденти)

Финансово положение	%
1 – Беден	10,8
2 –	30,8
3 –	52,0
4 –	3,5
5 – Богат	0,2

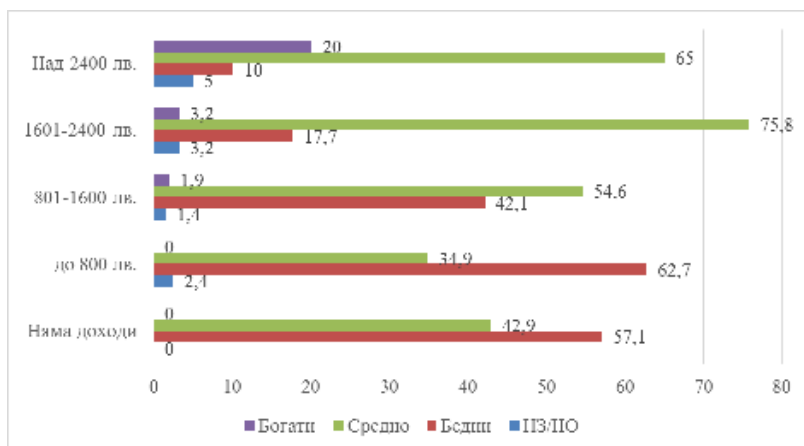
Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

От гледна точка на техния икономически статус завърналите се мигранти, според собствените им самооценки, са концентрирани преди всичко

в средния диапазон на финансовата социална йерархия. Всеки десети се определя като „беден“, а приблизително една трета (30,8%) поставят себе си по-близо до тази група. Тези, които възприемат себе си като „богати“ или над средното ниво, са не сред активно завръщащите се мигранти.

Обстоятелства, свързани с параметри на миграционните движения на завърналите се мигранти като продължителност на престоя им зад граница, постигане на първоначалните цели от емиграцията им или устойчивост на завръщането им, не оказват съществено влияние върху самоусещането им по отношение на финансовия им статус.

Самооценката за финансовото положение се формира в голяма степен от реално получавания доход (фигура 3).

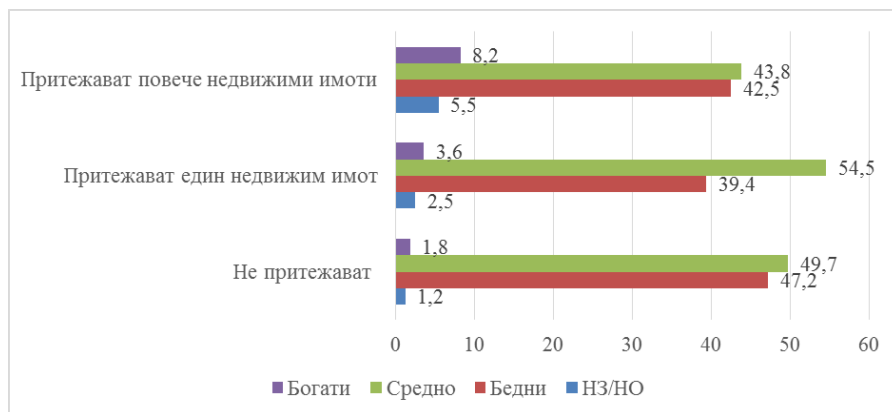
Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 3: Самооценка на финансово състояние по размер на получавания доход (в%)

Повече от половината от изследваните лица, които в момента на изследването нямат доходи или имат такива до 800 лв., се самоопределят като „бедни“. С увеличаването на доходите се увеличават и дяловете на хората, които се поставят в средния диапазон на финансовата социална йерархия и дори възприемат себе си като „богати“.

Притежаваното недвижимо имущество също оказва влияние върху самооценката за финансовото положение на ремигрантите (фигура 4).

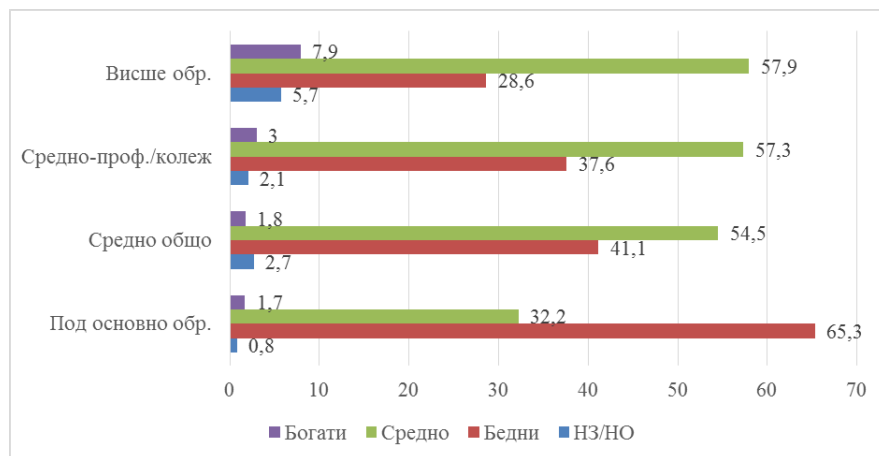

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 4: Самооценка на финансово състояние по притежавано имущество (в%)

Степента на завършено образование също оказва влияние върху самооценката на финансовия статус. Ремигрантите, които има по-висока степен на образование, в по-голяма степен се определят като намиращи се в средния и по-висок диапазон на финансовата социална йерархия, а тези с по-ниско образование се определят предимно като „бедни“ (фигура 5).

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 5: Самооценка на финансово състояние по степен на образование (в%)

По-общата самооценка на завърналите се мигранти за тяхното социално положение в много голяма степен съвпада със самовъзприемането на фи-

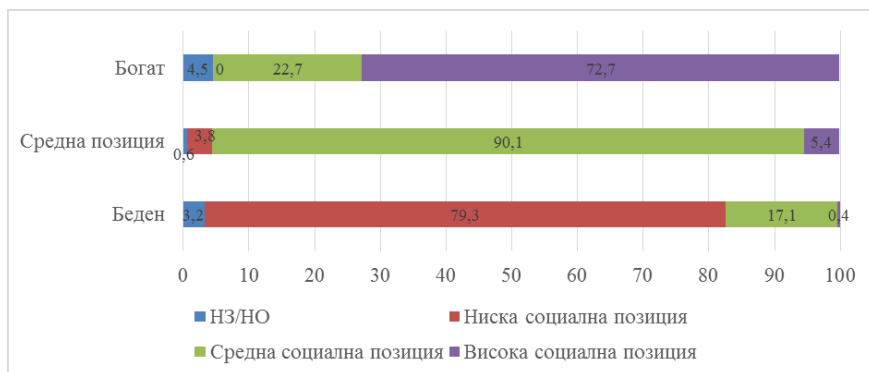
нансовия им статус (таблица 11). Слабо нараства делът на ремигрантите, които поставят себе си в средния (с 3%) и по-високия (2%) диапазон на социално-статусната йерархия.

Таблица 11: Самооценка на социалното положение на завърналите се мигранти (% от всички респонденти)

Социално положение	%
1 – Най-ниско	9,3
2 –	26,2
3 –	55,0
4 –	5,5
5 – Най-високо	0,2

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

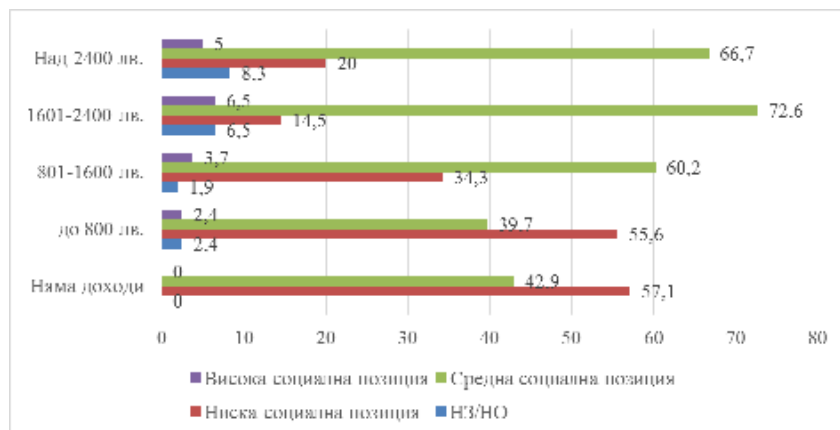
Ремигрантите, които се определят като „бедни“, се поставят предимно и в по-ниска позиция в социално-статусната йерархия (79,3%), а едва 17,1% от тях се определят като заемащи средна позиция в нея. Самоусещането на повечето „богати“ (72,7%) е, че имат високо социално положение, а 22,7% – средно (фигура 6).

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 6: Самооценка на социалното положение по финансов статус (в%)

Самооценките за финансовия и социалния статус на ремигрантите се припокриват най-вече в междинните слоеве – 90,1% от поставилите себе си в средния диапазон на финансовата йерархия се самоопределят по подобен начин и в социално-статусната йерархия. Размерът на получавания доход има значимо въздействие върху самооценката за социалния статус на завръщащите се.

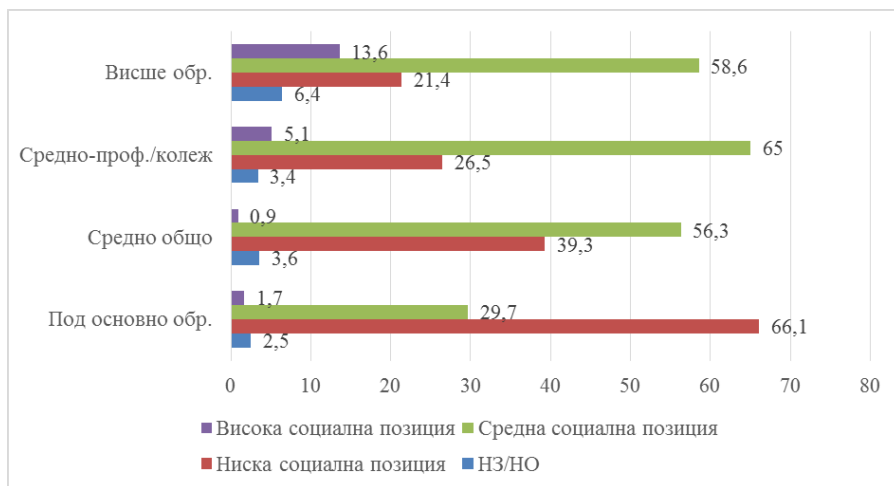

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 7: Самооценка на социалното положение по размер на получавания доход (в%)

С нарастването на размера на получаваните доходи се увеличават и дяловете на ремигрантите, които поставят себе си на по-високи социални позиции. Обстоятелства като продължителност на престоя зад граница, постигане на първоначалните цели при заминаването или устойчивост на завръщането, не оказват значимо влияние върху самооценката по отношение на социалното им положение.

С увеличаване степента на образованието на изследваните лица намалява делът на самооценяващите се като заемащи ниска социална позиция и нараства този на поставящите се в средните и високи нева на социално-статусната йерархия.

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 8: Самооценка на социалното положение по степен на образование (в%)

Колкото по-висока квалификация изисква упражняваната от ремигрантите професия, толкова по-голям е делът на самооценяващите се като заемащи висока социално-стратификационна позиция. Квалифицираните работници в професии, неизискващи специална квалификация, както и неработещите, поставят себе си предимно в ниския и средния диапазон на социално-статусната йерархия.

Интегралният ефект на миграционните движения върху социално-икономическото положение и качеството на живота на завърналите се мигранти според техните самооценки е представен в таблица 12.

Таблица 12: Обща самооценка на качеството на живот на завърналите се мигранти след последното пребиваване в чужбина (% от всички респонденти)

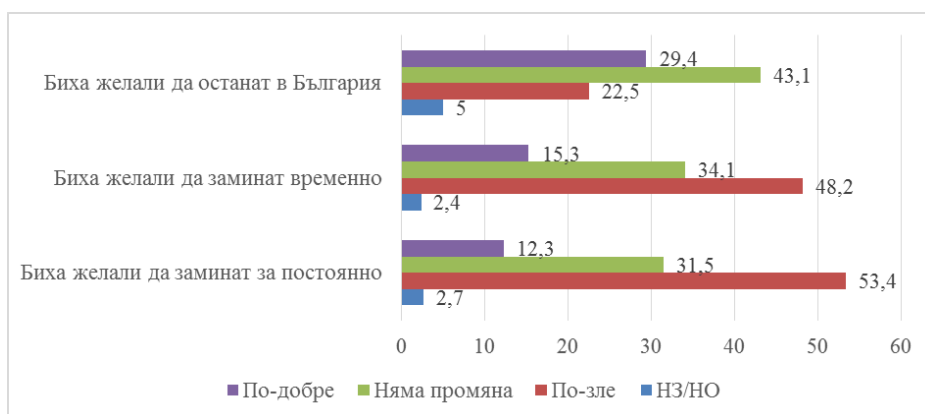
Сравнителна оценка	%
По-добре	23,3
По-зле	33,4
Няма промяна	39,2
Не знае/ Не отговорил	4,0

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Завръщането в България като цяло по-скоро се свързва с влошаване качеството на живота в сравнение с последната страна на пребиваване. Въз-

ходяща социална мобилност субективно е възприемана от приблизително една четвърт от завърналите се мигранти (23,3%), а низходяща – от около една трета (33,4%). Около 40% от ремигрантите не отчитат промяна в стандарта на своя живота след завръщането.

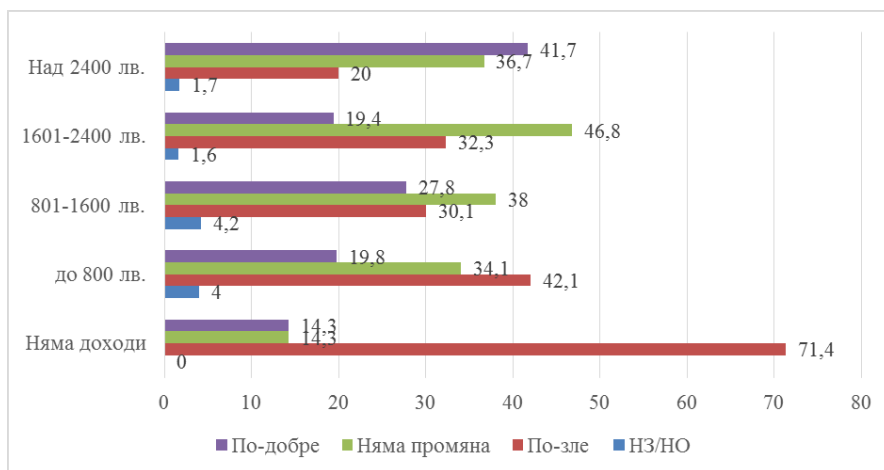
Демографски показатели като възраст, пол и семейно положение не оказват влияние върху самооценката на качеството на живот на завърналите се. Желаящите да заминат отново в чужбина ремигранти, независимо от това дали за постоянно или временно, в по-голяма степен оценяват негативно качеството на живота си сега спрямо желаещите да останат в страната. Краткосрочните мигранти оценяват завръщането си нито като напредък, нито като връщане назад и смятат, че нещата са „както преди“ (Бакалова, Мишева, 2019).

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 9: Самооценка на качеството на живот по устойчивост на завръщането (в%)

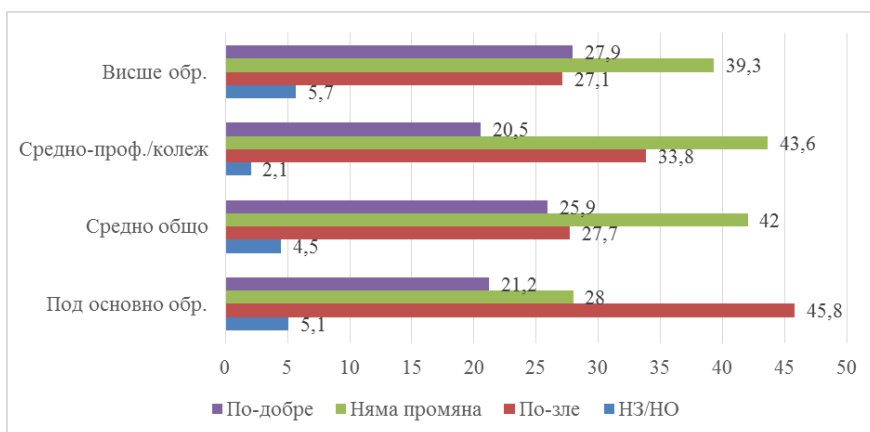
Размерът на декларирания доход също оказва влияние върху оценката на качеството на живот (фигура 10). Колкото е по-нисък този доход, толкова е по-голям дялът на негативните оценки на качеството на живот в страната. При ремигрантите с доход над 2400 лв. дялът на позитивната оценка на качеството на живот е най-голям – 41,7%.

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 10: Самооценка на качеството на живот по размер на получавания доход (в%)

Най-висок дял на негативна самооценка на качеството на живота си имат ремигрантите с основно и по-ниско образование (45,8%), следвани от тези със средно образование или колеж (33,8%) и по около 27% за останалите със средно гимназиално или висше образование. Най-висок дял на положителна оценка на качеството на живота си имат ремигрантите с висше образование (27,9%), средно гимназиално (25,9%) и по около 21% за останалите със средно професионално образование, колеж или основно и по-ниско от това образование.

Източник: Национално изследване по проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“.

Фигура 11: Самооценка на качеството на живот по степен на образование (в%)

Заклучение

Субективната оценка на финансовото положение, по-общата субективна оценка на социалния статус и оценката на живота в момента в сравнение с пребиваването в чужбина, са компоненти на цялостното усещане за благосъстояние на завърналите се мигранти и отразява социално-стратификационните ефекти от осъществените миграционни движения.

Спонсориране на научното изследване

Настоящата статия е подготвена въз основа на информация, получена в рамките на научния проект „Завръщащите се мигранти: сегментация и стратификация на икономическата мобилност“, осъществен под ръководството на доц. д-р Андрей Нончев, финансиран от Фонд научни изследвания по договор ДН05/6 от 14.12.2016 г., Министерство на образованието и науката, Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания – 2016 г.

Използвана литература

- Бакалова, М., Мишева М. (2019). Устойчивост на завръщането и реемиграция: перспективите на завръщащите се в България, Списание на БАН, кн. 2/132 (2/2019), с. 26-32. (Bakalova, M., Misheva, M., 2019. Ustoichivost na zavrashthaneto i reemigratsia: perspektivite na zavrashtashtite se v Bulgaria, Spisanie na BAN, kn. 2/132 (2/2019), s. 26-32).
- Стоянов, А. (2016). Социална диференциация, стратификация и статусни йерархии, ИК-УНСС, София. (Stoyanov, A. 2016. Sotsialna diferentsiatsia, stratifikatsia i statusni yerarhii, IK-UNSS, Sofia).
- Mo, C. H. (2011). Perceived Relative Deprivation and Risk: An Aspiration-Based Model of Human Trafficking Vulnerability, *Political Behavior*, 40(1), pp. 244-277.
- Lee, E. (1966). *A Theory of Migration, Demography*, Vol. 3, pp. 47-57.
- Stark, O. (1991). *The Migration of Labour*, Cambridge, Blackwell.
- Zareva, I. (2018). Returning migrants – Effects on the labour market in Bulgaria, *Economic Studies*, Vol. 27, Issue 2, pp. 102-114.

***

RETURNING BULGARIAN MIGRANTS: STATUS INEQUALITIES AND SOCIAL-ECONOMIC MOBILITY

Assoc. Prof., Andrey Nonchev, PhD
Department of Economic Sociology
University of National and World Economy
e-mail: andrey.nonchev@unwe.bg

Chief Assist. Prof. Marieta Hristova, PhD
Department of Economic Sociology
University of National and World Economy
e-mail: marieta.hristova@unwe.bg

Abstract

The article explores the social inequalities and mobility of the returning Bulgarian migrants. Their socio-economic status and its transformations in the course of the migration movements are analyzed. The main focus is on economic (income, employment, property), educational and qualification inequalities between returning migrants. The vertical (ascending and descending) economic and social mobility of the remigrants throughout the migration cycle and its individual phases is also traced. Through self-assessments of the financial and social situation of the returning migrants, the complex stratification effects of the migration are presented.

Key words: social stratification, mobility, differentiation, inequalities, remigrants

JEL: A14, F22, J61